

Vladimir
Gajšek

Esej o književnosti

»Pričujoči ESEJ O KNJIŽEVNOSTI je svojevrsten poskus, v katerem sem poiskal kategorije poezije, drame in proze, tedaj tipične literarne zvrsti s svojim čutno-nazorskim prikazom. Tako se esej odreka definitivni pozitivistični resnici, meta-jeziku literature (s čimer se ukvarjajo lingvistika, fonetika, stilistika, literarna zgodovina, literarna teorija in sploh literarne vede), vnaša pa inovacijsko noto, saj se predaja odrekanju podatkov, statistične metode itd. V zapovrstju literarnih zvrsti sem poskusil nanizati dialektični notranji nazor, literaturi sem prisluhnil z duhovnim ušesom, zato je ESEJ O KNJIŽEVNOSTI včasih prešel v estetski preliv; a tudi z odtenki v imanenci samih zvrsti pokaže esej svoje kriterije, da bi spoznal kategorično individualno in historično-socialno sodobnost; ne gre za modernizem, za resonanco trenutka, temveč za esejistični razplet, ki sem ga sklenil s problematiko jezika; edino, kar je v eseju poskusnega, je potrditev samostojnega razmišljanja in vrednotenja, je postavitev literature v naš časovni kontinuum. ESEJ O KNJIŽEVNOSTI tako potrjuje diferencialno nazorsko usmeritev, ki prehaja iz področja literarnih ideologij na raven lastnega razmisleka o literaturi; in če je sam esej literarna zvrst, se lahko poistoveti z opisanimi literarnimi zvrstmi, dasi ohranja seveda svojo specifiko. Napisati esej pomeni pravzaprav odmisлити enciklopedije, leksikone in šolska berila, pomeni biti v književnosti z vsem svojim bitjem žitjem.«

Avtor

Dolgo je bila literatura kraljica umetnosti, finesa izražanja in celo življenjski stil, ki je pomagal bodisi tiranom bodisi svobodoljubom, da so si jo podrejali in si jo jemali v slastnem, včasih že kar orgazmičnem užitku. Od papiroso in hieroglifov pa do magnetoskopskega traku v umetnih možganih se človeški jezik ni bistveno spremenil, ker je še vedno človeški in ker smo ljudje še zmeraj ljudje. Spremenile pa so se literature. Literatura je vsekakor nastala iz potrebe po jeziku. Samo pogledjte čakalnice, pa boste opazili kracanje, pogledjte na zidove jetnišnic in norišnic, pa boste zaslutili v črkah-praskah vso bol in včasih tudi delirično hudomušnost osamljenega posameznika. Kdo si je izmislil književnost, ki je bila vselej v službi »višjih sil«, bodisi boga (kar dokazuje Koran, Sveto pismo, Utnapištim, Vede . . .), kdo je izkracal prvo besedo, ki je lahko pomenila ptico v letu, kako kroži med oblaki in se vrne domov v gnezdo? In kdo je naučil »peti moj'ga slavca«?

Toliko je mitologij — in tako malo resnic, slej ko prej so od mitologij ostale obledele lise, ki so tako daleč, ker je preteklo toliko časa, od takrat,

ko je nosil človek tuje ime, ko se je izključil, da bi se poimenoval z božanstvom, z nagonom in slutnjo. Danes lahko s poudarkom notranje sreče in spričo razvite zavesti trdimo, da se zgodovina književnosti ni odmikala zadenjsko, ampak je korakala le naprej in naprej in da sploh nima konca, da je literatura nekakšna procesija, v kateri drži vsak v rokah svojo knjigo. Tisočkrat in tisočkrat smo poskusili ustaviti pot, a knjiga nas oživlja, nam pomeni dragocenost, varuje nas pred razburljivostjo zunanjih okoliščin, srce nam živahneje utripa. Je pisanje žrtev, ki je pomešana s sramom pred občinstvom, mar je res nekaj tako posebnega, ker se ne ukvarja niti s telovadbo in trimom niti s pilulami proti zanositvi? Da, v umetniški literaturi se skriva vselej neka tiha prizadetost, ki se ji ne odrehamo, vodi nas v tuje okolje, v povsem tuj svet, vse zveni tako nezemsko in daleč, pa je vendar tukaj, pred nami, v nas samih. Ali pa je literatura zgolj navidezna in se dotika s črkami nalahno naših oči, kot bi si kdo obrisal solze smeha. Literatura ni bila nikdar zgolj gola formalnost, ampak je učinkovala in še učinkuje tako, ko da se odpravljamo na dolgo in neznano pot, nekaj časa sledimo zgodbam, potem si podpremo glavo z roko, se nekam prazno zazremo vase ali pa mežikaje trudni prepustimo knjigi njeno lastno usodo in nadaljujemo branje kasneje. Literatura na stojalih, na policah, na štantih, na nočnih omaricah, v čakalnicah... Knjige so ujetniki svojih strani, so vselej zbite ali zlepljene, v njih pa odmevajoče počivajo obrazi, življenja, zgodovine, vse dokumentirano, a brez dokumentov. Vsenaokrog, kjer so knjige, izginja samota, skrušeno se umika pred ozvezdji, ki se sučejo v zlogih, besedah, stavkih, odstavkih, poglavjih...

In ne da bi vedeli, čutimo v sebi svetlo hrepenenje po nečem, česar nimamo in niti nismo doživeli, a smo izgubili. Smo kakor na vrhu stolpa, odkoder se pogovarjamo s pokrajini in ljudmi vsega sveta. Smo nekakšni turisti na papirnatih ladjicah, nespametni, donkihotsko otožni, spet razigrani — in ko se vkrcamo, lahko potujemo zanesljivo nekaj ur, dokler ne pridemo do zadnje strani, do zadnje obale. Zven besede se odkruši z vsakim pogledom, ko prebiramo. V nespametni igri plešemo po vseh časih, povsem nenadoma pa očarljivost mine in spet smo tu, dejanski in težavni.

Literatura je čudna in včasih tuja; ko se ji podrejamo, pozabimo na njeno ponižujočo ljubezen, očiščeni smo, ko drsimo s pogledi prek vrstic, ko nam prihajajo še dolgo potem na misli tesnobe in stiske, nevarnosti in izjemno globoko hrepenenje po nečem, kar je vrednejše od nas samih.

Že pismo, kratko sporočilce, nas razoroži, nas ustavi, da razmislimo v sebi, kaj je naša ljubezen, kje je naše življenje... Izza pisave razbiramo zgodbe, umišljamo si neki splošni položaj, a je v naš še zmeraj nekaj dvojnega, nekaj slabega, bodisi ker si ne priznamo šibkosti; da bi takoj odgovorili (kadar seveda ne gre zgolj za poslovnost), bodisi ker se nam vsakdanjost ne zdi vredna hrepenenja preproščine, ki nas sili, da celo podvomimo o napisanem, končno pa smo le tako dobrodušni, da se premagamo in v pismu vidimo povrnjeno dobroto. Tako je jezik literature povezan z zvonovi, ki bijejo ure na vse štiri strani neba, v svet prividov, fantazij ali natančnih opisov, kar pa vse skupaj predstavlja znova in znova tako vsakdanje življenje v risu, nekakšen urok. Saj hočemo biti urejeni, da bi zaobsegli oblike in bi našli vsaj povod, da se izluščimo iz nedolčnosti in osamele bolesti; saj je v literaturi toliko zvonkega, klepetavega in celo humorističnega ali tragičnega, da postajamo sorodniki vseh koncev sveta, da

najdemo dovolj poguma in se vržemo v vrvež tišine, ki se ziblje na križih pisateljskih rodov, med cipresami, žgolenjem ptic — in prisluškujemo, kako se v sončni luči ali ob žarnicah vračajo izza ozadja, izza grčev, gora, morja in dolin lesketajoči, neslišni, čisto blizu naših pogledov, izgubljeni in mirni, a naenkrat spet polni čustev in življenja, kako prihajajo iz prestolnice smrti v naše življenje, v naš vsakdan . . .

a: POEZIJA

Poezija postavlja negibne mreže spoznanjem, najsi je še tako preprosta in jasna, vselej razbije pomen v ognjemet, v deflorirano zgodovino, ki hoče vrniti sebi »čas in oblast«, pri tem pa se nenehno vdaja užitku. Poezija v šolski čitanki je sprva muka, je nejasna slutnja, da se skriva za rimami zrelost, to dvojno obličje razbrzdanosti in izročila, včasih pa je tudi ponavljanje besedne igre v neskončno. Šele kasneje se zdi poezija kot nekaj prepovedanega, ker zbega duha in ga preoblikuje osebno do tiste mere, ko je pripravljen verjeti celo v čudeže. Poezija ne pripada niti blesku parade niti subordinaciji, sama sebi je zakon in sama išče poti svoje trajnosti. Če je prosveta dovolj mučna, da vsili otroku poezijo za obvezno berilo, tedaj se razvija v otrocih predrzno skandiranje, iz najživahnejših likov bodo napravili lutko. Kasneje se poleg zunanjega blišča razvija subtilni greh, za katerega smo hvaležni, ker nas potrjuje eksistenčno, nas mojstri v najtežjih problemih in nas dviguje do trmastih in prizadetih vzdržnosti. Poezija nas preprosto oskrunja — in šele tako se dvignemo nad lastno oholost in se prepustimo čaru in skrivnosti umetniškega talenta, zavestno se predajamo omamam. Najdragocenejše zlato žezlo, obkovano z dragim kamenjem, prav zato ne more odtehtati ljudske in narodne pesmi.

Izbira poezije poteka bodisi od shakespearske veličine in klasike, kjer so se zbirali verzi v večnosti dragocenih trezorjev duha, izhod iz herezije, ki jo spremljajo uplenjena srca, pa se pretaka skozi našo bedno, tekočo, utripajočo kri, skozi ritem svetniških norcev in ponosnih izdvojenosti, vse je točno odmerjeno. Na cesti ali v srcih mest se sprehajajo sanjajoči porazi, trenutki globokega zaupanja in vere, ki se dviga proti valovom, včasih pa vzdrhti v čutnih soncih, kakor nekaj, kar smo zgubili samo za hip . . . v soncu krikov in v temi posekanih gozdov, v papirosih in psihologijah; ali pa se pesmi zmečkajo v orgijah gigantskih večerov, se oblečejo v nočne halje in prehajajo v besedno glasbo . . ., metamorfoza je magična: usodna smrt in solze vzdolž cest se prekrizajo, smrtnost je tukaj samo zato, da vedno znova prihajamo, da s prastarimi besedami gledamo, kako se osiplje cvetje, kako v trušču javnega vrenja prebijajo pesmi čela množic . . ., kako pokajo včasih praznični streli skozi prastaro gluho jezo in kako se spod vek spet priplazi misel.

Pišejo nam zidovi, praske na vratih in na oknih. Pišejo nam sence s sten, z zidov mistike, pišejo nam begajoče in razigrane beline, ki so ognjena, a prazna alegorija. Piše nam cvetje in okus po kavi, opazujemo, kako se dušijo vsa pisma, kako se svet stajlja v ljubezensko povračilo.

Stari zrak je zastoj. Harlekinski mesečniki, pesniki, pred vrati sramu in svetlobe, tukaj, med hladnim vetrom in brezbriznostjo! Srečna usta pijejo iz besednih vrčev, v spektralnem dnevu, ki odhaja s pticami proti

nočni selitvi, v bele noči, kjer valovijo osebnosti in fosforno svetlikajo, in se vrnejo, izgnanci, zdomci, v gnezda, med razkole. Poezija prehaja iz belih noči v zračne travme, prenaša uborno življenje in ubožne bogove, bleđi v tuljenju in sramežljivo zablesti v vsakdan. Pesništvo okuje vsa vrata sveta s svobodo, s pragovi smeha in ust, ki izgovarjajo že zdavnaj pozabljeno glasbo, sladko igro s seboj, neznano vzročnost; na ulicah in v sobah, kjer se prebujajo sonce znova s pikčasto slepoto, je poezija molk in svetloba.

Tam daleč, za množicami tavajo javne govorilnice, prihajajo v časnike in revialni tisk, mutci potem gledajo spod čela, in ker se sen ne vrne iz istega kovinskega bliska, je poezija let proti novim praznikom, proti prazninam, proti prihodom.

So pesniki priče senčnih vznemirjenj, ujeti v izbe, ki s svojimi tisočeriimi stenami gledajo na štiri strani neba? So obsedenci daljnjih odmevov, ki jih ujamejo školjke, prislonjene ob ušesa, v magičnem morju luči, brez kogarkoli, samo s pričakovanjem in besedami, — žalobni in skriti v pridružen duh, ki se zgublja v črkah, v verzih?

V tem stoletju, ki se usodno približuje tretjemu tisočletju, zdaj, 1974, se lojalni nasilni lokali spreminjajo tudi v fronto, kjer ždi kovinsko obdobje, čas nezaupljivosti in meščansko lepo zlo; poezija presaja človeška srca, to mlado molččnost in otroštvo, ki vprašuje v nas: ali bi lahko v brozgi pločnikov spet brcali, bi smeli z začudenimi očmi pričakovati zaupanje, z lasmi v peščenih gradovih in z rokami v privajanju, da se naučimo človeškega jezika? Bi lahko trgali narisanim ptičem perje, metali v zrak čepice in prihajali spet v šolske klopi, da se naučimo slovnico in poštevanko, bi se lahko spet igrali Hamlete in Ofelije, med prvimi poskusi kajenja, bi lahko napolnili spet žepe z drobižem in žepnino? Mrka dvojnost nam trga živce, vprašanje časti nas napolnjuje s prostorninami, ki se odbijajo od prižganih besed, sami v sebi spet rišemo ptiče in jim trgamo perje, se približujemo Niču in dvobojem, nekaj veselega je v poetičnih kabareti, odraslost nas obvladuje, poiesis prepuščamo osredotočenosti za jutri, naše noge so na začetku novih korakov...

Resnično je toliko zla. In kakor naivna žival si oblizuje poezija kri z ran, ki spominjajo na smrtni srh, na zamegljene krike onkraj. V malih hišah in velikih senatih se mučenci predajajo novim čudežem, kaotično hodijo skozi urade in v službe, vendar se oblepljajo s svetlečimi obliži, da jih spoznamo, da vemo, kaj pomeni *biti*, da vemo, kaj nam je dovoljeno. Zato so vsi čudeži pravila, zapečateni v dokumentacijah in življenjepisih. Zato umirajo klovn in prazni odbleski zrcal, zato bežijo glave v paradokso usmrtitev. Gilgotine in ploskanje. Skrita teža prostorov. Učitelji ogledal, okrog njih se zbira ljudstvo in ploska preziru. Praznina je prevlečena z blagovno potrošnjo. Zadaj, za nagrobnimi govori, se spet pozdravljajo.

Poezija je odmevnejša od klovnovstva, ko odmeva s prijaznimi zrcalnimi prebliski, točkujemo jo v albumih, v spominske knjige rišemo njeno divjino, kjer se iskrijo draguljasti perverzni pogani in angeli, bijemo v zimo in poletje, v smehu duhovnega pekla in ptičjega čebljanja; ptice razglašamo za angele, pripovedujemo si vsakdanje zgodbe, rečemo: Izšla je nova knjiga. In posvetila? In okostnjaki, ki ležijo na žalostnih poljih, med globokimi jamami in slapovi mrhovinarjev? Kaj nam sporočajo, nedotaknjeni, sovražniki in junaki, pijanci naše domišljije, srečneži, zunaj brezdvomne smrti;

ne prekolnimo jih, ker so nični, nadaljujmo njihove znake, zasejmo njihove pošiljke v prihajajoče razgovore, na njihovi lastni poti proti niču.

Gledamo z očmi, ki smo jih zasejali v glavo, naše glave so polne oči, prav nam je, saj nas žeja, volčja žeja, izvotlí do prepadov — ali pa le ljubimo. Izjemno dno, človeška spaka, ki zbira in primerja sladke rodove! Ljubezen, zločin, kariera, vpijanje v pozne pivnike, telo prihaja iz šibkih postelj, vstaja iz lahnih dotikov ljubimcev. Igra s čustvenim denarjem, samo ti in jaz, med nami, v beli noči, kjer brizgajo plen za plen, oni, med nami, med tabo in menoj. Oni, ki padajo, da živijo za življenje. Počitek nas bremeni, da lahko vzljubimo njihovo odrešitveno zanko, glasba vseh reči je prezir do sivine. Za nama vzdrtijo zvezde, dnevi so vse večji in večji, pevski zbori izgovarjajo poldneve, midva sva v barvnih odtenkih njihovih glasov, morava razpreti peruti, morava molčati, da se ne bi prezirala, morava čakati zaradi igre, nebo naju vsrka, nebo vseh letnih časov, modra volja in črna kri. Smo v vseh rečeh sveta.

Čigave so kuhinje? Mukoma izgovarjamo norost poezije, prekrizano s sprehodi in tujimi ljubeznimi. Zjutraj diši vsa književnost po drobnem spanju. Do kod naj sega prastara zlepljena beseda, do katerih temin in energij naj se vzpne v možganskih režnjih, v čutilih? So baladne glave, posejane z očmi, spregledale neizmerni približek k stalnicam? Se je z naših čelnih kosti odlepil čudež, ki je šaljiva prevara, proseči bridki srh? Ali pa cenimo bolj neprimerljivost, da bi v zračnih valovih ujeli okrepenele odmeve, krilatí izbor prezira, pesem-obsodbo? Se v blišču zvezd zares skriva ena sama mrtva barva, ki ji pravimo čas, da bi izpeli krutost iz sebe, da bi vrnili vsaj malo človeškosti rečem, ki so pravkar vzplavale in krožijo v breztežnosti? Je glasba poezije večna, je izdajanje knjig in pesmi izdajstvo? Je pesem pustolovščina tega jutra, z okusom po živi energiji? Do kod segaš, zmotni zven, ubesedeni biser v otroških ustih? Kam spravljamo vsa poetična pravila, akcijo in udarce . . .?

Drznost nas ohranja v brezbarvnem predsedništvu, nas zavozla in spet zapušča, nič več ne slišimo, da bi pele ptice, ne vidimo incesta mrčesov, letimo, obarvani, negibni, letimo skozi končno nebo. Človek je bil praznina opuščenega dela. Obmetavamo se s kamni in vrisnemo v oseki novih svetlob, novega prisluskovanja, tipa, vonja, okusa . . . poslušamo novi začetek molka.

Kajti poezija je Zaman.

b: DRAMA

Scenska svetloba, kadri in režija med moškimi in ženskimi družbami, ki počasi spremljajo drugi druge s tihimi glasovi, se oglašajo vse glasneje, spet obmolknejo in znova govorijo, nas čistijo kakor perutnino, prihajajo in odhajajo proti sceni in nazaj. Slabe želje, hitra šibkost. Dokler se ne najdejo iz oči v oči, pod arkadami, in rečejo: Izpraznite dvorane. Lepe oči se borijo za dramo. Na primer: ples? Obstanek. Skozi okno prihaja umetna luč. Povejte, kako čas? Zdaj? Torej odtod? Pride? Opustimo vse, kar smo govorili o preteklosti. Male navadice, maske in spomin na besedišče. Zakaj? Mrmrajo. Prijatelj moj, smrt je naravna stvar. Zato pokoplji dan. Ne pokoplji dneva.

Norec.

Zakaj živim?
Torej ...
Dokler dosegaš zunanost, si lahko tetoviraš roke.
Dokler si, se lahko tetoviraš.
Me slišiš?
Ste gluhi?
Tako, tako ...
Odidejo v oklepajih, scena je prazna.
Spet pridejo. Oživljajo strah. Po prastari nežnosti vedno pride zima.
Ne!
Ne?
Vendar bi lahko ...
Ne morem ...
Moraš ...
Nočem ...
Moraš ...
Ničesar več nočem ...
Ah, kako je tukaj zadušljivo, slišiš?
Smejijo se kakor lastovke, sprejmejo resolucijo, otrdijo do konca.
Kar, kar ...
Nedvomno ...
Predvsem?
Če tako praviš,
Pravzaprav ...
Če preudarim ...
Udari!
Tako si govoril ...
Obmolčni ...
Obmolčni!
Tako je to ...
Kot vi ...
In kaj tedaj, gospoda moja?
Kar morem, sem jaz ...
Dragi!
Draga!
Drago!
Zbogom, dragi!
Zbogom, draga!
Zbogom, drago!
In vi?
Zanič!
Za večno ...
Si prepričan?
Kdo? Moj jaz?
Verjameš v ti?
In čemu?
Prijatelj!
Odkod?
Ah, seveda ... pravzaprav ...
Da ...

Dovolite mi!

Ko pridem domov...

Če ne bom mogel...

Mislim, da bom, torej...

Slišal sem, da...

To mi je najbolj všeč...

To je dejstvo...

Nisem mogel...

Pa je tako pomembno...

Takšna je moja zgodba...

Če bi povedal...

Končno...

Dvomite?

Kaj naj mislim?

Si kaj misliš?

Norost!

Poskusiva znova...

Kaj naj še rečem?

Ah, kaj, tudi vi...

Tudi vi?

Vi!

To je abotno!

Mojbog!

Dober večer...

Dober dan...

Vsi, vsi skupaj, kakor je treba, da bi pozabili ure. Padajo na kolena, ljubosumni so na pogane, krutost jih ločuje. Krvavijo. Predstavijo se z roko v roki. Upajmo, da je utrujenost morda raztrgala kostume in senčne navadne dolžnosti. Srca pešajo, obsojenci previdno odkrivajo misterij, tragedijo, historijo, procesijo, grotesko, skazko, preoblečejo se v komične pričeske, nekoliko vzdihujejo, kar je sicer potrebno, in potem čutijo potrebo, vrnitev, glejte, tukaj, navzdol, navzdol. O, nezvesti jok, klorirana smrt, kar poglejmo, poistovetimo nesrečo s praktičnimi nasveti, vrnimo pričakovanje, izdajmo njihovo trpljenje.

Imam prav?

Vzdržite!

Ti, povej?

Ljubosumni smo na njihovo enotnost, igra je še vedno vrtinec, norčija, občudovanje, ki ga razberemo z njihovih zvestih kroženj. Brez misli in življenja, vzvišeni smo, in vendar izvzeti, otipavamo obžalovanje, melanholijo, strast, ljubezen do norosti, med drugim tudi pobobnamo s prsti.

Po vsem tem so vendarle naši mučenci. Strah pred spominom jih udarja in upečati v preteklost, subtilno dvomijo o ljubezni, ki jih prevzema na drhtečih ustnicah, z neznanimi poljubi se branijo pred nami. Odidejo. Premolk. Spet pridejo. Se postavijo v vrsto, in kakor hočete, bomo videli začetek. Kakor da bi se zbudili iz sanj, oni. Sladki zmagovalci, kako mrzlo poklanjajo komplimente dolčasju, kako se imenujejo z drugimi imeni, v galanteriji misli, madrigalov, uporabne premiere. Zamolčijo se, da bi kasneje bili v govorici. Nezvesto trepetajo, obsedeni, da bi nas zapustili, grozno se spreminjajo, brez srca, na drugi strani zapletov, daleč od bega, okoli kate-

rega se zbirajo kretnje. Zbegani so v šibki lepoti, ljubeče se vračajo, z vročimi poudarki, na žalost nas prepričujejo, ali pa stopajo iz sanj kakor iz hieroglifov, obračajo se drug k drugemu, tako ohrabrujoče potujejo v suženjsko fantazijo, gurmani volje, najprej sem, potem spet tja. Spreminjajo se v šokih. Čudovite zapeljivke in lobanje, v katerih igrajo kaprice.

Pozdravljen!

Jaz sem . . .

Vržejo se drug drugemu okrog vratu. Igrajo se s srci in pozdravi, zmotni drugi ljudje, odprejo milost, sladko norost, prezir, šaljivost, laž, res je, potem se znova ponavljajo. Proti njim je čebljanje, obrnjeno je v dogodek in pogovore. Kakor da se zgublajo v gagih, po kretnjih spoznanju, kako se zbuja njihovi nagibi, kar končno tvori celotno pretvarjanje. Spreminjajo večnost in na žalost prevladujejo z besedami. Prihajajo, trpijo, jokajo, se smeji, obstanejo, si ugajajo, točno tako, kakor je treba, frivolno si ugajajo, obešajo prijateljstva, preizkušnjo in dvom, govorijo živahno, živahneje, da bi lažje dihal, lepi so — in manjka udarcev, toliko duha, toliko duha! Enakovredno obžalujejo kogarkoli, čisto normalno, resnično, veselo, svobodno, dragoceno. Uganemo njihove skrivnosti, ne da bi se smejali. Smejimo se svetlečim ljubkim očem, razgaljenim pogovorom. Pritrldijo naše poglede nase, bojimo se njihovega včeraj, nežni so, veliki. Spet odidejo. Vrnejo se drugi. Njihove besede so razvratne, njihova ljubezen razgaljena, za vsako ceno nastopajo, ki niso, ki so zunaj, ki so onkraj. Vračajo nam drugačne besede, nežno zaspanost, nagrobne govore, znotraj pogovorov v deželi vztrajnosti, brez boga in usode, kakor otroci, ki so prepričani, da lutke oživljajo, odpirajo si rane, padajo v senčni spomin, drug za drugim, ljubosumno upajo, in brez dvoma se izdajajo za jezo, ki ji odgovorijo s sledjo volje, da bi nam ugajali, drug za drugim in vendar skupaj, končno, končno padajo v nehvaležnost in so tukaj. Prihajajo iz sedanjosti, iz prihodnosti? Mladeniški spomin meče skozi okna njihove lažne trepalnice, brade, roke, trupla, stiskajo se drug ob drugem. Tako blizu so.

Včasih za vsak primer tudi zapojejo. Tleskajo z jeziki. Tleskajo z rokami. Saj so blizu . . . Za vsako željo ni nič drugega ko slabost. Hromi. Odidejo. Hromi. Srca poskočijo, zažgolijo. Hromi. Boriyo se. Hromi. Dokler šepavci ne zapro listov. Hromi. Kar jih oživlja. Hromi. Vsi, v moški in ženski družbi. Hromi. Odidejo, razen njih samih. Hromi. Imajo prednost pred bitjo. Hromi. In če ne morejo zaplesati v besedah in stavkih, da bi se poigrali z mišolovko, z mrežico očiščenja, so vedno za nas, glasujejo za nas, da jim ploskamo. Hromi.

Verjemite mi!

Norec! Kako naj drugače?

Hvala.

Tišina.

Spet zlepijo svoja telesa. Kretnje. Kajti hiše iz lepenke in papirnate krone so njihova nežnost. Kretnje. Žarometi jih sežigajo. Kretnje. Ljubke, tekoče besede, ali jih slišijo, ko jih poslušamo? Kretnje. Spet do pradavnine. Mutirajo, kastriranci, ampak tukaj je nerešljivo. Prijateljica moja, nasmehnite se! Vedno tako zardite? Vselej? Posilstvo? Z zvezanimi nogami. Lep jezik. Toliko duha! Nič enakomernega. Obstanejo in se priklonijo, zaploskamo, žarometi ugasnejo, se ponovno zadrejo v vidno polje, v zamrlo tišino žive govorce.

(Zavesa pade.) Samo vratar dežura vso noč, požarni gasilci in biljeterji odidejo domov. (Zavesa pade.) Vrnemo se domov. (Zavesa pade.) Domočina . . . (Zavese niso spustili.) (Zavesa pade.) Odprti prostor . . .

c: PROZA

Proza je razum domišljije in stvarnosti, je relativen triptih prologov, poglavij in izdaje knjig, v nasprotju s tem pa je tudi odprto branje, ki zahteva celovito nesorazmerje, od časa do časa razglaša vrhove in padce, v finalni izvedbi pa se konča s črtico. Proza je razkosana igra iskanja, je disonanca podrobnosti, ki se ne vprašujejo po redki fantaziji, temveč segajo v začetek aktivnega realizma. Zato je proza inspiracijsko socialna, je realna, socialna in poetična: je družinsko-družabna-družbena (anglosaksonski svet), osebno poglobljena do obsedenosti in subjektivne šibkosti, ki uspeva v biti premagovati cinizem (ruska proza, ekspresionistični realizem . . .), ali pa posega v temeljno idejo, ki jo povzročajo bleščeče možnosti nadrealnosti in stila (francoska proza, proza romanskih narodov). Proza malih narodov se uveljavlja posthumno, v svoji dialektični alternativni pa odkriva nove ključne in razbija osi in praktično dokumentacijo Velikih narodov, figurativno vzdržuje v sebi odmevnost velikih del ali pa spet evocira svojo določeno dovršenost (Irci, Islandčani, Slovenci . . .). Toda sleherna proza je pseudo-nim poetike in drame, je kritična disonanca med ekstremnimi refleksijami in razumevajočim govorom. Kar je v poeziji zlog, kar je v drami beseda, je v prozi stavek. Če je proza hermetična in drama posvečena občinstvu, je proza v resnici zunaj naturalizma in uvaja impresijo, preteklost reči, dogajanj, padcev, tveganja in dvojno evidenco: premi govor in oris ali opis. Proza je preizkušnja stavčne verižne reakcije, ki sestavlja tekst, berilo, in je tako sama v sebi nasprotna: opazljivost impresije sega vselej v idejni izvor — proza se začne vselej z razkosanostjo, s posebnostjo in katalogiziranjem reprodukcije. (Odtod odlomki, odstavki, poglavja, trilogije, tetralogije . . .) Proza je z eno besedo: avtografija. Dovolj je, da preberemo le dva odstavka proze, pa bomo že naleteli na disonanco, ki ju povezuje nov preobrat. Prozni tekst nadomešča sledi konstrukcije, kompenzira in korigira etični in artistični imperativ. Proza je imperfekt književnosti. Sleherni prozni fragment evocira disonanco metruma, medtem ko sta za poezijo bistvena ritem in metrični vzorec, za dramo pa mit (celostna ideja in začetek), mimesis (oponašanje nravi) in katarza (volja do predstave). Proza je tedaj tudi duhovna kategorija civilizatorične stopnje v družbi, je kultivirana razlaga doslednosti in avto(biografskega) usmerjanja po celostni shemi, je tedaj sorodstvo razvite tradicije; od ljudske pravljice do pojava »le roman nouveau« je proza vselej uveljavljala tipologijo časa in socialnega prostora, ne glede na intimne nagibe avtorjev; zategadelj je proza vselej pomenska le v razmerju do obstoječe filozofije in civilizatoričnih posledic (kot so npr. politika, znanosti, ideologija, sociologija, psihologija itd.) V prozi tedaj prevladuje tonska-stavčna lestvica, ki v govornici in skoznjo sestavlja opisno celoto. Zato proza nikoli nič ne prikazuje, ampak pozorno spremlja pomenske strukture, signifikacijo časa, prostora, osebnosti, literarno spremlja svetovno-nazorski prerez; fabula v prozi ni odvisna od tematike, ampak od situacijskih možnosti, ki jih avtor poudarja z urejeno kompozicijo. Postopna

stavčna urejenost privede prozo do celovitosti, kjer naposled prevlada vselej zavest o pomenu miselnega, načelnega in nazorskega sveta.

Se je s heglovskim »koncez filozofije« dogodil tudi konec proze? Nikakor, kajti protagonisti so lahko največkrat stranske osebnosti.

Za prozo je najbistvenejša asociacija, dosledno prepletanje vozlišč, strnjenih v kontinuirano besedišče, ki sega ponavadi v realni in obstoječi slovar, v urejeno leksiko, gramatologijo; Proza je tedaj epidemija filozofije, je konec pozitivnega spoznanja in začetek funkcionalnega poteka, je tekst in afektivni izraz, ki je imanentno kritičen. In če se poezija razglašča za absolutno, drama pa za dogajanje, je proza relativna, saj se križa z mišljenjem in socialno simboliko, skratka, je metrično bajejanje.

Proza je »deus ex machina« literature, kakršnokoli oznako že nosi in kakršnikoli zvrsti pripada.

In če govorimo le o trdilih stavkih — v afirmaciji umetnega jezika — je proza konec kulture (folklore in etnografije) in spreminja narodni jezik najvidneje v umetni jezik. Če je poezija hipna, če je dramatika sintetična ali antitetična (časovno seveda), je proza vselej usmerjena v trajnost. Začetek proze je v hiperboli.

Zato se soočamo v prozi vselej s kritično zavestjo, ki pripada svojemu času in prostoru, ne da bi pri tem upoštevali namene; ne, predvsem je zanjo bistven pomen, signalizacija pojavnice celovitosti:

- I. — proza v svoji avtobiografiji in avtografiji prikazuje like, ki spreminjajo vizualno celoto v čutno-estetsko in nazorsko-miselno invencijo; invencija pa v prozi ni nič drugega kakor pozitivna idejnost:
 1. ideja v celoti poustvarja podobo idealizacije, kjer so stavki le sekvence posameznih, a v sebi dokončnih prizorov, sklenjenih kadrov in zaokroženih kontinuiranih fragmentov; tako idejna informativnost proze prenaša psihično adaptacijo, ki odpira problem vrednot in kriterijev iz mišljenja;
 2. idejna komunikativnost je v prozi vselej učinkovita, dejavna, povezuje se s sugestibilnostjo jezikovne intonacije, t.j. govornice in živega govora;
 3. splošna usmerjenost v času in prostoru obstaja na verbalnih potencialih, na jezikovnih pravilih, v pravilih pisave... (odtod toliko izumrle proze);
 4. proza je vpraševanje monologov, dvogovorov in govornice in je označena v delih in celotno z logičnimi simboli, s kontinuirano idejno predstavo;
 5. avtor se v prozi ravna vselej po svojih osebno vsiljivih ideacijah;
 6. socialnost je v prozi povezana na način izrabljanja likov, podob in ideacij, je usihujoči vir idejne vizije —
- II. — proza v amplitudah besedne, stavčne, sintagmatične tišine:
 1. proza sega v nagonke strukture z logičnimi povezavami, z logiko, obvladuje psihično neuravnoteženost in sledi njenim izrekljivim (izraznim) potencialom;
 2. proza meša tipologijo ekstravertnih in introvertnih asociativnih poskusov, da bi se nadaljevala impulzivno, vsaj zadovoljujoče;
 3. proza ni odvisna od inteligence, je neodvisna od povprečja;
 4. proza je test emocionalne stabilnosti in indicira nevrotično nadaljevanje teksture;

5. proza je rezultat opazovanja v parametrih členitve in sintetičnih sklopov;
6. proza je sodelovanje mišljenja s stereotipnimi predstavami in spreminja dejanskost v značilnosti —

III. — oblikovanje proze se dogaja v razvojnih fazah:

1. proza je v skladu z realnim procesom, ki se razvija v osebni povezavi; osebe v prozi so na ravni aspiracije;
2. proza opazuje pozicije in superpozicije v sorazmerju do pisanja, uveljavlja tedaj mejo celote;
3. ekvivalent je med »jaz« strukturo in »on« strukturo, ki si sledita po zapovrstnih sekvencah;
4. osnovna, temeljna aktivnost je v prozi vselej tipična;
5. proza se dogaja v gorišču prvinske obstranske tipologije, se pravi, odreja mejo normalnega opazovanja;
6. proza se razvija v interferentnih krivuljah, volja je usmerjena.

Proza je tedaj v svojih odlomkih vedno izključevala naključje, dasi se predaja verbalni asociaciji, tava med duhovno možnostjo jezika in umsko oblikujočim sorazmerjem do nazorskega sveta. Razum domišljije ni fantazijski, ni sanjajoč, temveč vselej izvaja aktivno razmerje do sveta, do temelja, ki ga navaja v ideji. V svojih disonancah razvija duhovni razvoj stoletja, družbenih, družabnih in osebnih razmer, ciklično posega v zanimivo izkustvo. Sloji proze so njene vrednote.

Zategadelj proza odseva v idejnosti časov in prostorov, prenika v nazorsko sodobnost in tako dopolnjuje prevladovanje volje. Kaj je zanimivost? Kaj je razlika med avtentikom dogajanja in njenim angažmanom?

Se skriva v prozi ironija razčlovečenosti, ki prihaja k zavesti prav z idejno celovitostjo? Vsekakor se je civilizacija začela s prozo in proza z njenimi instrumenti.

Če je proza glasnik (tradicije, avantgarde, generacij, politik, psihologij...) znanstvene izkušnje v čutnem, tedaj njena ideja učloveči prav instrumentalizem. Zato proza zajame iz realnosti in preobrazi fantastiko v fabulativno baje.

Situacijska logika in princip prozne kompozicije sta mogoči le v interpretiranju, v raziskovanju civilizatoričnih nagibov, v modulih poenotenja časa s prostorom. Označljivost slehernega proznega teksta, ki izhaja iz hiperbole, ima svojo usmerjenost in razkriva nenehno diferenco: med prozami, med pisatelji, med stili . . . , kar je v bistvenem nasprotju npr. z označenostjo poezije, ki je kljub največjim razlikam vselej poenotena.

Proza se tedaj vprašuje po specifični diferenci, ki izhaja iz namena in pojava obenem. Literarne vede razkrivajo prozo tedaj po obdobjih, da bi razkrile kriterije trajnosti in celote. Diferenca, ki razdvaja in sploh razsluže subjekt od objekta, se spreminja v prozno objektivacijo, skratka, postane samosvoj pojav. Zato se v prozi in skožno jasno pokažejo pojavne oblike, ki so namenjene celoti, to je nazoru in miselno opredeljeni ideji. Proza je samosvoj pojav: če bi na primer pomešali poezijo in dramo, ne bi dobili nikoli proznega dela, ker ne bi bilo imanence odgodljivega. Pojavi so v prozi tedaj opredelitev za civilizacijo in za odpravo kulture, so razvejanost, specifičnost v lastnih zvrsteh, vendar nikdar ne podrejo celote, celo v fragmentu ne: avtografija je zgrajena celostno.

Med efemernimi konvencijami in učinki dosejajo prozni pisci vselej prestiž, v svoji neenakosti in razdvojenosti korigirajo artistični književni modul, tako da se njihove vizije vselej zbirajo v racionalnih — ali umišljenih predstavah. Med pisatelji obstajajo bistvene prozne cenzure, ki jih združujejo v konstatacijo, v določljivost in določenost, uveljavljajo redke razlike in tako delikatno razkrivajo draperijo objektov. Iskanje objektivacije pa pomeni za bralca vselej užitek, le da tukaj nastopi tveganje ob metrični shemi, le da tukaj ni več posameznosti, ampak so smisli v skupinah, v vrstah, v namenskih pojavih. Interes proze nas obsoja, da jo beremo kompletno, v celoti, ne glede na konec. Časi demokratičnega stila se obnašajo v prozi in se življenjsko potrjujejo tako, da slavijo nprav zunaj njene prirode, v ekstrovertnem okolju, soočajo se z javnostjo.

Temelj proznega sistema (avtografija) razdeli smisel književnega časa, prostor civilizacije. Kritiki prozna dela često oponašajo z njihovim življenjskim tokom; sleherna celota je končna, sleherno obdobje proze je končno.

Nizi, povezovanje, oscilacija pojavov in potek dogodkov si sledijo v prozskih delih literarno-vizijsko, vendar vnašajo v njihov zarezani, diferencirani proces tudi strukturo pomenov: in če je pomen proze v ideji, tedaj je v njenem odsevu, v njenem asociativnem odblesku mogoče začutiti estetsko invencijo, ki gre od konca proti začetku. Amplitude med stavki in odstavki so usmerjene tišinsko, nas zamotijo v koherentno, zlepljeno, dolgotrajno ali premišljajoče branje. Zato so razvojne faze prozskih del v zgodovini človeštva vselej na koncu kulture in na začetku novih civilizacij. Je kritična zavest dovolj intenzivna, da bo sprejela znake in obveščanje o bistvu, ki je sam pojav zavestne opredelitve do namenov? Ali pa so celovita obdobja atomizirana v celostne fragmente, ki jih imenujemo prozna dela?

Dvomimo o jeziku, da bi laže verjeli v besede, ki jih živo izgovarjamo, in jim zaupamo vse, kar smo bili, kar smo in kar bomo, v te znake diskurzivne literature in v sredstva sporazumevanja, medsebojnosti pa osamele abstrakcije; občujemo, da bi oplodili literaturo.

Besede so znaki naše abstraktne prisotnosti, našega Tukaj, so konstrukcija dvoma in lastnega pomena. Če je literatura meta-jezik našega živega jezika, tedaj so znaki vselej dvorazsežni, ambivalentni: zanikajo resničnost, da bi potrdili šifro pomenov; potrjujejo, kodifikacijo, invarianco, da bi lahko zanikali semiotični tip jezika. In kakor sta v nenehnem gibanju govornica in jezik, tako so v nenehnem gibanju tudi teksti. Vrednost literarnih označitev, vrst in razvrstitev, smeri in konceptov pa je še vedno v Nedorečenem. Predirljivi jezik literature — vseh zvrsti književnosti in literature kot celote — nas zanaša v vednost, da iz različnih informacijskih oblik razbiramo komunikacijo. Literatura je v bistvu struktuirana vselej kultivirano, se pravi med odbijajočimi kodi in informativno gibljivostjo poudarja abstrakten in neposreden stik z mitomansko terminologijo; kajti jezik literature zaživi samo takrat, ko kultura izgublja svoj jezik v znakih prisotnosti, v znamenju človeka.

In kaj se dogaja onkraj jezika, v mrtvih materijah in materialih, ki nas obvladujejo s pojmi? So pojmi onkraj jezika?

Je razvrstitev znakov nujna, da bi opredelili prisotnost nas samih, da bi v obdobjih porajajočega se suma v besedo znova poiskali novo razsežnost,

igro z znaki, igro s pomenskimi besedami, z brezpomenskimi zlogi in prastarimi enozložnicami? Je občevanje (komunikacija) odmišljanje pojmov in zapovrstje razvrščenih sunkov, ki nas potiskajo prek abstrakcije v realnost predmetnega sveta? Je uporabnost literature v njeni določljivosti?

Akustična vizualnost jezika tvori literarno prvino, ki se razvršča po številu kodifikacij, idiomov in v realizaciji pisanja; odmislimo si stvarnost, da si umišljamo distinkcijo prisotne označenosti, pečatimo se z besedami idealno in mentalno, neposredno pa tudi »in abstracto«. Literatura je druga fonetika govornice, je bistvo razsežnega govora, v katerem se individualno in trenutno izrazje preobrazi v manifest prenosa. Literarni teksti so fiksirani grafično, toda v nas oživljajo akustični odzven črk, besed, zlogov, stavkov (gramatike, semantike, fonetike, stilistike itd.) v celoti, nas učijo znova govoriti z očmi in usti, nas učijo poslušati in zamolčati intelektualno zunanjost. Jezik živi samo v čutnosti, tako da se v socialnih okoljih izpolnjuje miselno le kot samosvoj smoter. Jezik nas osvobaja, ko nenehoma dokumentiramo poročilo pojmovnih svetov, ko abstrakcijo spreminjamo v čutno-literarno sredstvo, v intonacijo branja, ko tako znova prerojevamo v sebi človeškost. Med omenjenim številom informacij najdemo znova celoto.

Literatura je tedaj posneti govor in se spreminja v meta-jezik človeškosti, je manifestacija naključne inercije in eksteriornost sugestije; literaturi se zmeraj prepuščamo grafično fiksirano in akustično, beseda in zvok trepetata nezavedno na naših ustnicah, ne glede na uspešnost in na visoke cilje, ki jih naj dosegajo velike literature. Z literaturo se jezikovno osvobajamo notranjega molka in se učimo sporočati, da smo ljudje, da smo človeštvo.

Vendar za jezikom obstajajo pojmovne zakonitosti, oblikujoče pojmovne zveze. V samozavesti literature tiči problem tradicij, prastarih izročil, odkar smo se naučili govoriti in misliti. Operacionalno se literatura dopolnjuje stalno na pojmovnih oblikah, na asimetričnih, tranzitivnih, invertiranih in refleksivnih relacijah. Pojmovne oblike so za literaturo in za čutnostjo, ki nas prevzema z estetskimi učinki ali s stilnimi poantami. Za literaturo, za vsakršno in sleherno literaturo odkrivamo relacije jezika: pojmovno povezanost (pomen) s čutnim (z namenom). In če je estetika namen književnosti, tedaj je za bralca odločilno, v kakšni relaciji je; vsekakor bo literatura živela tako dolgo, dokler bo človek v diahroniji, v nasprotju s pojmovnim spoznanjem in nagonom, da govori in se izraža; da je v jeziku.

Pojmovne relacije, ki obstajajo onkraj književnosti, sestavljajo njihovo jezikovno izoblikovanost: v asimetrični relaciji zanika tekst vsebinski koncept, tako da razberemo jezikovne znake v njihovi različni opredeljenosti; v tranzitivni relaciji je literatura povezana s tradicijami in inovacijami, ki jih prenašamo z branjem v sinhronično vživljanje, v živo predstavo; v invertiranih relacijah je pomen vseh literarnih avantgard in manifestov, vseh književnih (individualnih, historičnih in družbenih) preobrazb, ki izhajajo na raven novega in dialektično preseženega, v novo kvaliteto; v refleksivnih relacijah pa se pokaže samozavest literature, ki ohranja skozi estetiko vselej diahronijo, prispodobo človeškosti in razumljiv jezik, govornico, živo izrekanje; in vendar so vse opisane relacije onkraj jezika, v pojmovnih simbolih, ki zaživijo skozi književnost z realizacijo pisave. Od hieroglifov do magnetofona prav zato govorimo vselej izza jezika in ohranjamo izumrle, umetne jezike, ki so literatura sama v sebi. Leksika se izgublja v branju, v afektivni asociaciji, kombinatorična logika onkraj literature pa prehaja vanjo emo-

itivno, v kombinatoriko govornega izražanja, v izrekljivost. Izrekljivost literature je predmet, ki se v jezikovnih znakih stopnjuje v natančno, izbrano in pomensko izrekanje. Kombinatorika izrekljivosti nam sporoča govorno strukturo literature, tako da vemo: — beremo lahko le tedaj, ko smo v jeziku, ko govorimo. Šele govornica sestavlja literaturo in jo spreminja v krik jezika, v skupno sporočilo na način izrekljivosti. Tako se literatura iz družabnega jezika vrača v afektivno in nagonsko čutnost, v percepcijo znakov in znamenj.

Tako prihodnost knjige ni v prihodnosti jezika, ker jeziki izumirajo in se prerojevajo, ker smo danes s knjigami tudi operaterji, ki režemo mitomanijo iz izkušnje. Prihodnost literature je v živi govornici, ki bo napisana z novimi znaki, z novimi črkami . . .

Kraljici umetnosti smo sneli z visoke glave njeno papirnato krono, toda živimo še vedno, čutno in miselno, še vedno se v nagibu inspiracije zgublamo med dihanjem in podzavestjo, zmeraj in za stalno smo zavezani pisavi. Koliko podpisov se je zgubilo v dosedanji zgodovini, koliko jezikov je izumrlo? Literatura se razvija v osvobajanje individualne volje, čeprav morebiti postaja obenem vse bolj in bolj družbeno sredstvo. Povezuje narode in družbene razrede — in jim sporoča, da se vsakdan spreminja iz hipa v novo rast. In ko prebijamo dneve s knjigami, ne da bi vedeli, kaj pravzaprav hočemo doseči z njimi, postavljamo na glavo spanje sveta in hodimo po mrzlih obednicah s prijaznimi pogledi. Hodimo, a se ne vrtimo v krogu, med stranmi in platnicami, med tipi črk in v literarnih zvrsteh, ki jih ljubimo in ki smo jih vzljubili, gremo vzdolž mrtvih imen in živih besed; a tam, kjer se ustavimo, se razgrinja pred nami nova pot, preostanek našega Danes za Jutri. Smo se podpisali z delovnim palcem ali s križem? Smo se zdrznili ob lastnem znamenju, ob imenu, ki ne nosi v sebi naslade? Znaki visijo nad nami . . .